

ZIYA PAŞA'NIN *TERCİ-İ BEND'İ* VE TANZİMAT NESLİNDE İLK TEREDDÜTLER

Ömer SOLAK*

ÖZET

Aydınlanma çağının temel kavramlarını eserlerinde işleyen Tanzimat aydınları, artık “insan”ı da farklı bir gözle görmeye başlar. Fakat bu “yeni “insan” hala Batılı tarifiyle bir birey değil; kâinata ve dünyanın işleyişine karşı kendinde bir güç bulamayan ve kâinatı temaşa ettikten sonra büyük bir acz duygusu içinde kendine gömülen bir insandır. Tanzimat neslinin bu yeni medeniyet karşısındaki bütün tereddütlerinden, çizilmeye çalışılan bu yeni insan da nasibini alacaktır.

Ziya Paşa, *Terci-i Bend*'de bir yandan bu yeni insanı çizerken; öte yandan bütün sosyal bozuklukların kaynağı saydığı bireysel ve sosyal plandaki ahlaki bozulmayı tenkit eder. Bu eleştiri, şiir boyunca devrin sosyal yapısına ve Tanzimat'ın Reşit Paşa'dan sonra ikinci kuşak idarecileri olan Ali ve Fuad Paşaların kadrosuna yönelik üstü örtülü eleştiriye koşturarak yürür.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, *Terci-i Bend*, Ziya Paşa, sosyal tenkit, inanç

ZIYA PASHA'S *TERCI-I BEND* AND FIRST HESITATIONS IN TANZIMAT GENERATION

ABSTRACT

The intellectuals of the Ottoman Administrative Reforms (Tanzimat) reflected the essential concepts of age of enlightenment on their works. They explained the perception of humanity as different aspects. But this new “human” wasn't human that a westerner meanings. He looks at the universe and his confused glances point at the own world with the feelings of inability like easterner

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı,
omersolak@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

man. Tanzimat generations draw a new human which was get share of a hesitation about Westerner civilizations.

While Ziya Pasha draws this new human he was also criticizing to individual and social ethics that was considered as a source all of the social disorders by him in *Terci-i Bend*. This criticism continues along the poem (called *Terci-i Bend*) with the oblique criticism of second generation of Tanzimat elites.

Key Words: Literature of Tanzimat, *Terci-i Bend*, Ziya Pasha, social criticize, belief

Giriş

Çağdaşlaşma, son yüzyılların bilgi patlamasının sonucunda ortaya çıkan yenileşme sürecinin aldığı dinamik bir biçim olarak değerlendirilebilir. Bu tanım, aynı zamanda toplum ve insana dair sorunlara yönelik bir yaklaşım yöntemi değişikliğini de kapsar. Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend*'inde imparatorluk aydınındaki bilgi birikiminin artık onun "irfan"ını yeni açılımlara zorlamasını görürüz. Sözü edilen yaklaşım değişiminin ilk renkleri Akif Paşa'nın *Adem Kasidesi*'nden başlayarak, Sadullah Paşa'nın *Yirminci Asır* adlı şiirinde ve Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend*'inde giderek koyulaşan bir tonda kendini hissettirmeye başlanacaktır.

Aydınlanma çağının "hak", "hürriyet", "adalet", "kanun", "medeniyet" gibi temel kavramlarını eserlerinde öne çıkaran Tanzimat aydınlarının ilk şiirleri, sadece bir sanat eseri değil; aynı zamanda bu çağın bir gereği olarak artık yavaş yavaş kurumsallaşması gereken bireysel özgürlüklerin de bir ifadesi gibidir. Şinasi ile başlayan dünyayı farklı bir algılama, Namık Kemal'le Suavi ile devam eden bir teolojik sekülerleşme ve dünyevileşme sürecidir (Altıntaş, 2002: 70-72). Ahmet Mithat Efendi'nin bu düreçte farklı bir yerde durduğu da belirtilmelidir. Ziya Paşa, *Terci-i Bend*'inde Namık Kemal ve Şinasi gibi Tanzimat aydınlarına paralel olarak insana artık farklı bir gözle bakar. Fakat Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend*'inde ifadesini bulan bu "yeni insan" hala kâinata ve dünyanın nizamına karşı kendinde bir güç bulamayan ve onları hayretle temaşa ettikten sonra büyük bir acz duygusu içinde kendine gömülen, doğulu bir insandır. Ziya Paşa, bir yandan eserlerinde -bilinçli veya bilinçsiz olarak- bu yeni insanı resmederken; öte yandan da bütün sosyal bozuklukların kaynağı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

saydığı ferdî ahlak unsurunu da, devrin sosyal yapısına yönelik tenkidin içerisinde verir.

Eser teknik bakımdan da klasik edebiyatın nazım kaidelerinin bir devamıdır. Öteden beri terci-i bend, klasik gelenekte sosyal meseleler, adalet adaletsizlikler gibi konular görüşlerin dile getirildiği bir form olmuştur. Kaldı ki “Tanzimat şiirinin Divan şiirinde en çok bağlı kaldığı unsurlar teknik unsurlardır. Divan nazımının şekilleri ve sanatları tamamen atılamamıştır. Bunun içindir ki, nazım şekilleri bakımından, Tanzimat şiirinde bir bütünlük görülmez. Bu durum, Tanzimat devrinin hemen her alanında görülen yeninin yanında eskinin devamı tutumunun eskinin devamı tutumunun şiir türünde de görünüşünden başka bir şey değildir” (Akyüz, 1990: 42).

Terci-i Bend şiiri Ziya Paşa'nın memuriyet yıllarına rast gelir. “Paşa 1859'da yazdığı bu şiirle ilk şöhretini sağla”r (Akyüz, 1990: 42). Mabeyin kâtibi olarak bulunduğu sarayda Fransızca öğrenen bu genç bürokrat, yeni fikirlere ve ikbal olanaklarına karşı uyanık olsa da biraz da tabiatı gereği düşünceleri dağınık, hayata karşı ise kötümserdir. *Terci-i Bend*, işte böyle bir dönemin mahsulüdür. Ancak şiiri oluşturan siyasî ve sosyal arka planı, Tanzimat hareketine umumî bakışla kavramak mümkün olacaktır.

Tanzimat Aydınlarının ve Geleneksel Anlayışın Değişimi

Bilindiği gibi Tanzimat, amacı devleti yeniden onarmak ve yenileştirmek olan bir reform sürecidir. Esasen 19. yüzyıl Türkiye'de “Batıcı *reformcular*” ve *gelenekçiler*” arasındaki bir mücadele dönemi” olarak da değerlendirilmektedir (Çetinkaya, 2002: 66). İnalçık'a göre, Gülhane Hattı, “gelenekçi kalıplar altında gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi” (İnalçık, 1996: 359). Öte yandan bu dönemde hız kazanan reformların itkisi, tabandan gelen talepler değil; içinde padişahın da bulunduğu yüksek devlet yöneticileri öncülüğünde gerçekleştirilmekteydi.

Tanzimat Döneminin en tanınmış devlet adamları Sadık Rıfat Paşa, Mustafa Reşid Paşa, onun yetiştirmeleri Âli ve Fuat Paşa'lardır. Sadık Rıfat Paşa'nın 1837–1839 yılları arası Viyana elçiliği sırasında yazdığı ve *Müntehabat-ı Âsar* adlı kitabında yer verdiği bir risalede ortaya konulan görüşlerin bir nevi Gülhâne Hattına hazırlık niteliği taşımaktadır. Yazar “hükümetler halk için mevzû olup, yoksa halk hükümetler için mahlûk değildir” ifadesiyle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

dönemine göre toplumsal sorunlara ne kadar farklı yaklaştığını ortaya koymuştur (Doğan, 2003:3). Sadık Rıfat Paşa, söz konusu risalesinde, Avrupa'da saygı gösterilen bazı insan haklarından söz eder; hemen her şeyin aklın gereklerine göre düzenlendiğinin üzerinde durur. Bu durum, aklın ve rasyonalitenin etkisini hissettirdiği yeni bir dönemin başladığının göstergesi gibidir. Aynı zamanda Osmanlı hukuk sisteminde bürokratlara hukuksal güvence ve bir anlamda özerklik sağlanması gerektiği görüşündedir. Bürokrasiye yeni haklar tanınmalıdır. Onlar ancak bu şartlarda rahat hizmet edebilirler. Tanzimat aydınlarının batılı düşünceye ulaşması başlangıçta tercümelemlerle mümkün olur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Voltaire ve Rousseau'nun pekçok yazısı ve eseri Türkçeye kazandırılır. Bu süreçle birlikte yaşanan zihni dönüşümle yaşanan dünyayı dini referanslarla algılayan tavrın giderek dünyevi hale geldiği görülür. "Çeviriler aracılığıyla gözlenen bu dönüşüm Osmanlı sekülerizasyonunun bir başarısıdır." (Öztürk: 2002: 69).

Edebi metinlerden hareket ederek bir dönemi anlamlandırmak öteden beri uygulanan bir yöntemdir. Pekçok yönüyle bir zihniyet değişimi ve dönüşümünün izlerini taşıyan bir geçiş dönemi eseri olma özelliğini gösteren *Terci-i Bend* de bu anlamda tipik bir eserdir. Dönemin bütün düalizmi âdete eserde akis bulur. Zira Tanzimat'la uygulamaya sokulan batı tarzı laik hukuksal düzenlemeler ve yeniliklerle birlikte devlet, iki aydın tipi ve dolayısıyla iki zihniyetin mücadele alanı olmuştur. Bu mücadelenin ve çekişmenin tezahürlerini de başta edebiyat olmak üzere pek çok alanda görmek doğaldır. Devletin idarî, ekonomik ve sosyal görünümünde köklü değişimler olmaya başlamıştır. Muhalifler hem orduda hem de ulema içindedir. Reformlara, Damat Said Paşa ve eski Serasker Hüsrev Paşa gibi bazı eski yüksek bürokratların ve geleneksel terbiyeye yetişmiş askerlerin "kerhen" desteklediklerini de belirtmek gerekir. Öte yandan reformların ruhunu da anlayamamışlardır. Ulema da Osmanlı laik bürokrasisi ile başlangıçta işbirliği yapar gibi görünmesine rağmen gerçekte pekçok meselede onlarla aynı fikirleri paylaşmazlar. Zira reformların, saygınlıklarını ve mevkilerini kaybetmelerine neden olacağını düşünmektedirler.

Osmanlı bürokrat-aydını, "artık açıkça kendini göstermeye başlayan bu yeni bir sınıf" Avrupa dillerinden birini bilmenin rahatlığının ve avantajının farkındadır (Okumuş, 2003: 4). "Halka fazla önem vermemeleri ve imparatorluktaki diğer bütün sınıflardan kendilerini üstün görmeleri" bu özel rahatlık ve avantajın bir göstergesi saymak gerekir (Doğan, 2001: 9). Batı'da modernleşme doğuştan ve statüden gelen ayrıcalıkların ortadan kalkmasını ve aynı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

zamanda vatandaşlar arasında eşit statülerin yaygınlık kazanmasına da hizmet ederken Osmanlı modernleşmesi seçkin bir tutum gösterir. Bunun nedeni yenileşme çabalarının halk arasında benimsenmesini beklemenin zaman kaybettireceği düşüncesi kadar; yeniliğin acilen gerçekleşmesinin gerekli olduğuna inançtır.

Zira klasik Osmanlı Toplumunda aydın rolünü üstlenenler esas olarak “ulemâ”dır. Ulemanın toplum içindeki rolü klasik aydın tanımından farklıdır. Onlar bir konuda “ne düşündüklerini” değil bir konunun “şer’i şerife” uygun olup olmadığı belirtmekle yetinirler. Batılılaşma hareketlerinin hız kazanması ile Tanzimat’ın yeni tesis etmeye başladığı kurumların kalemlerinde çalışan memurlar, ulema sınıfının karşısında alternatif bir aydın modeli olarak çıkmış ve manzara değişmeye başlamıştır. Fakat ehl-i kalemin içinde dahi ulema kökenli kalabalık bir grup yok değildir ve Tanzimat yenileşmesi için asıl büyük tehlike reformlarını Tanzimat’ın ruhunu anlamamış bu gizli direniş odaklarının elinde yürütmek zorunda olmaktır. Bunlar, çağdaşlaşmayı zahiren sürdürürken kontrolü elden bırakmayan; kendini, -iktidarı da elinde tuttuğu için- mensubu olduğu toplumu gözleme, idare etme ve geleceği programlama sorumluluğunda gören bir gruptur.

Ziya Paşa kendisini modernleşmeyi doğru anlamış, bilime güvenen ve tarihin aynı zamanda bir “ilerleme” olduğu kanısında olan gruptandır. Zamanla bu düşünceleri giderek geliştirecek olan Ziya Paşa, Yeni Osmanlılar muhalefeti içinde yerini alacaklardır.

Çağın Yansıtıcısı Olarak *Terci-i Bend*

Bu çalışmada söz konusu eserin 1882 yılına ait baskısı kullanılmıştır (Ziya Paşa, 1298/1882). Ziya Paşa’nın Avrupa’ya gitmeden önce mabeyin kâtipliğini bitirdikten sonra (1859) yazdığı, divan tarzındaki şiirlerinin en meşhurlarından birisi olan *Terci-i Bend*, dinî ve tasavvufî atmosferde, hikmet dolu bu muhtevası ile geleneğin içinde bir şiir olarak değerlendirilebilir. Şiir, formunun da bir gereği olarak 12 bend-bendiye beyitleri ile birlikte 132 beyit–264 mısrayla oldukça uzun sayılabilir.

Terci-i Bend şiirinde kâinatta nizamdan çok nizamsızlık ve insanda dünyaya şekil veren bir kudret değil; daha çok acz gören bir insan tipiyle karşılaşırız. Asırlardır doğu dünyasına hâkim olan bir felsefeyi tekrarlayan Paşa, “kâinatı bir felaket mihveri etrafında dönen bir değirmen ve insanı da bu değirmenin içindeki avare bir daneye” benzetir (Kaplan, 1990: 47). O, bu aczi aklın iktidarsızlığı fikri ile ortaya koyar. Acziyet felsefesi ve kaderiyecilik, aslında Doğu insanının tanrı kavrayışının bir tezahürüdür. Fakat Ziya Paşa’nın bu

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

şiiri bütünüyle de eski fikirlerin tekrarı değildir. Eski fikirleri tamamen yeni bir üslup ve misallerle sergilemesinin yanında başkaca farklılıklar ve yenilikler de bulunmaktadır. Felsefî konulu şiirlerinde “insandan hayattan ve hatta bütün kâinatın düzeninden sürekli bir sızlanma ve bunun doğurduğu bir şaşkınlık, bir küçüklük ve huzursuzluk duygusu içinde” söz eder. “Şair, sanki sosyal bozuklukların kaynağını ve sebebini kâinatın kuruluşundaki düzene bağlamak ister gibidir. Bu kuruluş; insan hayatını ızdırapla dolduracak bir düzende olduğu gibi, mahiyetinin gereğince anlaşılmasına imkân bulunmayış da insan için ayrı bir huzursuzluk sebebidir. Etrafımızı çeviren ve bizi tasaya ve huzursuzluğa götüren karanlıkları aydınlatabilecek tek ışık olan akıl da bu hususta yetersizdir” (Akyüz, 1990: 46).

Kâinatı ve Dünyayı Yeni Bir Bakışla Kavrama Çabaları

Eserin daha ilk üç bendinde yeni bir kavrayışın belirtilerini görmemek mümkün değildir. Bu bentlerde hâkim olan, bakış açısındaki alışılmadık değişikliktir. Aslında Tanzimat'ın edebiyata getirdiği, Divan şiirinin biçimsel yapısında olmasa bile muhtevasına getirdiği yeniliklerdir. “Muhtevada başlayan yenilik neticesinde klasik şiirin hayal dünyası, tasavvufî unsurlarla örülü mazmun sistemi, mistik aşk anlayışı, muhayyel zaman ve mekân tasavvuru çözümlenerek yerini yavaş yavaş daha gerçekçi ve akılcı yani realist ve rasyonalist bir anlayış içerisinde şekillenen hayata, topluma, insana ve nihayet onun siyasî, kültürel ve sosyal alandaki meselelerine bırakmaya başlar. Şiirin dünyasına yeni kavram ve imajlar girer” (Gariper, 2004. 37). Şiirin giriş beyitindeki fikir, dikkat çekicidir:

Bu kârgâh-ı sun' acerb ne dershânedir

Her nakş bir kitâb-ı ledünden nişânedir

Daha ilk beyitte eski şiir geleneğimizin muhtevasından farklı bir eser ortaya konulacağı belli olmaktadır. Ancak şair, bunu geleneği ve itikadı zorlamadan yapmaya çalışır gibidir. Gerçi Tanrı'nın varlık âlemine hükmettiği ve kâinattaki en ufak bir hareketin dahi onun külli iradesi dâhilinde gerçekleştiği düşüncesi yeni değildir. Fakat evrenin en küçük yapıtaşındaki işleyişin ve mükemmelliğin bile Tanrı'nın kudretini ispat için yeterli bir delil teşkil ettiği düşüncesi yenidir. Şinasi de *Münacat*'ında:

Varlığımı bilme ne hacet kürre-i âlem ile

Yeter ispatına halk ettiği bir zerre bile

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

mısralarıyla aynı fikri ortaya koymuştur (Şinasi,1289/1273:13). Akyüz, Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend*'inde ele alınan fikirleri, "Şinasi'nin bazı kasideleriyle bazı beyit ve müfredlerinde, Ziya Paşa'nın gazelleriyle terki ve terci-i bendlerinde" işlenen harc-ı âlem fikirler (sagesse) olarak görür (Akyüz, 1990: 42). Ancak buna katılmanın mümkün görünmediğini belirtmek gerekir. Bazı felsefi düşüncelerin ve sosyal tezaların bütün yalınlığı ile ortaya konduğu başarılı bir eserdir.

Ziya Paşa, ilk bentte "Kâinattaki suretlerin nakışları (hakkıyla) incelense; ya uyku, ya hayal ya da efsane zannedilir." şeklinde açıklanabilecek bir değerlendirme yapar. Bu görüşünü birkaç beyitte derinleştirir: Zerreden küreye ve hatta bütün kâinata kadar varlık âlemi, kendi içlerinde mükemmel bir uyuma sahiptir. Her bilim erbabı, kâinatın gizlerini kendi sahasında araştırırsa; evrenin bu gizli dilini ve üslubunu sezecektir. Bu öyle mükemmel bir sistemdir ki, seyreden insan, olsa olsa bir uyku ve hayal halindeyim ya da efsane dinliyorum, zanneder.

Şiirin üçüncü bendinde, kaynağını tasavvuftan alan insanın ezelden ebede giden uzun ve nihayetsiz yolculuğunda dünyanın yalnızca bir konak yeri olduğu düşüncesi tekrarlanır. Ancak bu konak yerinin pek çok acayıplikleri de vardır: Büyükler küçükleri yutarlar, ana yavrusunu yer. Ziya Paşa, bu beyiti zoolojik bir gerçekliğe işaret etmek için değil; ileride gireceği sosyal tenkide bir methal olması amacıyla yapmaktaki gibidir.

Paşa'ya göre, zaman mücerret ve nihayetsiz bir kavramdır. İnsan onu varlık üzerinde bıraktığı izlerden fark eder. Yazdan sonra kış, bahardan sonra güz gelir. Bu ne şaşılacak bir şeydir. Bunca değişikliğin ve tezadın art arda yaşandığı bir yerde insan için elle tutulur neticelere, bilgilere ulaşmak ne müşküldür. Var olan inanışlar da kesin ve mantıkî değil, aksine efsane kabilinden tutarsız şeylerdir. Her gerçeklik şüpheli, her inanış bulanıktır. Âlemde elle tutulacak, uğrunda can feda edilecek bir doğru yoktur. Paşa görüldüğü gibi geleneksel terbiyenin değerler dünyasından ayrılmaya başlamıştır.

İslam düşüncesinde kaza ve kader, çeşitli düşünürler tarafından yüzyıllardadır tartışılan gelen bir konu olmakla beraber; genellikle Tanrı'nın insanlara birtakım günahlar takdir edip, onları daha sonra bu günahlarından dolayı cezalandırması olarak görülmez. Bu düşünce insana ferdi amellerinde iyi ile kötü arasında bir irade tanır. Ancak bu, kâinatın nizamını idare eden ezeli ve büyük Tanrısal iradesi içerisinde ve ona tabi bir iradedir (Sinanoğlu, 2002: 274). *Terci-i Bend*'de kaza ve kader konusunda İslâm itikadının bilinen görüşleri tekrarlanır: Kâinatta ezelden Tanrı tarafından çizilen çizgiler,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

verilen hükümler birer birer gerçekleşir. İnsan her ne kadar fiillerine iradesinin sonucuymuş gibi baksa da, onlar aslında onun dışında bir iradenin eseridirler. Kaza ve kader inancı da bu itikadın temel meselesidir. Ziya Paşa, hadiseleri sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklayan pozitivismeye yabancı olan –belki de son– kuşağın temsilcisidir. İşte bu dönemde “gelenekten kopmak istemeyen, fakat geleneğe içeriden eleştiriler yönelterek Aydınlanma düşüncesini oluşturan ilkeler temelinde ortak sentezler arayan düşünürlerden birisi *Şinasi* (1826-1871)'dir.” Bir diğeri ise Osmanlı'nın “bir fıkıh medeniyeti” olduğunu düşünen ve “fıkıha isyan ederek, ilk defa sekülerleşmeyi savun”an Ali Suavi (1839-1878)'dir. Namık Kemal ise Allah'ın mutlak iradesi ile insan özgürlüğünü karşılaştırır; “*her ne yaparsa Allah yapar*” düşüncesinin zorlamacı bir yaklaşım olduğunu, bu kadercî düşünceden kurtulmak için Batı medeniyetinin zihinciliğine tutunmak gerektiği görüşünden yanadır (Ülken, 1992: 100-101). Bir sonraki kuşakta onları Abdülhak Hamit, Beşir Fuat ve Tevfik Fikret takip edecektir.

Ziya Paşa'nın şiirinde bir başka yenilik de gökbilimle ilgili yaklaşım farkı ve bilgi tazelenmesini dini bilgilerle ilişkiler kurarak yapmasıdır. Aslında astronomi hemen her devirde din ile kaynaşmıştır. Her din, kozmolojik kavrayışını kendi inanç sistemi dairesinde ortaya koyma çabasında olmuştur. Ziya Paşa ikinci bentte astronomik bilgileri şiir diliyle ifade eder. Bilimsel gerçeklikler, onun dilinde şiir oluvermiştir.

Tanzimat devri gazete ve mecmualarında astronomiye dair pek çok yazıya rast gelinebilir. Ziya Paşa da ikinci bendi gökyüzüne ayırır ve bugün için oldukça sıradan olan ama dönemi için şaşırtıcı bilgiler olan astronomik hakikatleri sıralar. Üzerinde yaşadığımız gezegenin büyüklüğünü diğer gök cisimleriyle mukayese eder. Paşa'nın evrendeki en büyük sistemler olan galaksilerden, gezegenlerin güneşin etrafında, yörüngelerinde seyrederken bazen güneşe paralel olarak kesişmelerinden söz açması, bunca ayrıntılı astronomik malumatı vermesi, döneminin bilgilerine vakıf, uyanık bir kafa olduğunu gösterir. Ancak onun asıl amacı, sözü tanrısal kudretin varlıklar üzerinde tecelli ettiği fikrine getirmektir. Ona göre en küçüğünden en büyüğüne kadar, evrendeki canlı cansız tüm yapılar incelendiğinde; çok özel bir yordamla yaratıldığı görülecektir. Bu mükemmellik, tesadüfî değildir. Kâinatın o kadar uçsuz bucaksız bir genişliği vardır ki, insan aklının kavrayışına sığmaz ve bu muazzam büyüklük karşısında insan hayretler içinde kalmaktan kendini alamaz. Şair burada kâinatı, nihayetsizliği yönüyle okyanusa benzetir. Beşir Fuat, Paşa'nın bu eserini, kozmografyaya dair bilgiler verdiği için övmüştür. “Ale'l-husus Ziya Paşa merhumun *Terci-i Bend'i*nde en

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

parlak ve en ziyade mazhar-ı rağbet olan parça kozmografyaya dair bazı malumat-ı mücmeleyi hâvi olan kısımdır” (Beşir Fuat, 1301/1885: 30).

Paşa, üçüncü bentte bu kez de nazarlarını gökyüzünden yeryüzüne; hatta yerin merkezine çevirir. Jeolojik malumatlar vermeye başlar. Volkanik hadiseleri gayet güzel teşbihlerle ve sanatkârane bir üslupla anlatır. Yerin merkezinden yavaş yavaş yüzeye çıkan Paşa, sözü üçüncü bentte, tamamıyla bir “*kürre-i arz*”a getirir. Yer kabuğunun altı öylesine yüksek bir sıcaklığa sahiptir ki, bunu ancak gökyüzündeki o yakıcı yıldırımlar ile kıyas etmek mümkündür. Yerkabuğu milyonlarca derece sıcaklıkta bir ateş topudur. Şiirde dikkat çekici olan hayata ve kâinata karşı zihni bir tavır takınan şairin, hayatı ve bütün varlıkları aklın süzgecinden geçirmesidir. O, astronomik varlıkları ve hadiseleri pozitif bilimler açısından görür.

Dördüncü bentten itibaren muntazam işleyen bir sistem olmasına rağmen kâinat ve ondan bir parça olan dünyanın tezatları üzerinde durulacaktır. Vahşi tabiatta hayvanların birbirini yemesi de bu düzenin başka bir yönüdür. Yabani hayatta masumiyet, suç, ceza, adalet gibi mefhumların yeri yoktur; güçlü olan, zayıfı ve güçsüzü yer. Bu adaletsizlik, dünyanın üzerinde döndüğü ana miğfer olmuştur. Bu bentte dile getirilen düşünceler bize, hemen o yıllarda yayımlanan *Türlerin Kökeni* kitabını hatırlatsa da; şairin kastı, sözü insanlar arasındaki tezat ve çatışma fikrine getirmektir. İnsanlar arasındaki sosyal kanunlar da, hayvanlar âleminde geçerli olan kanunları andırır. Yani kuvvetli olan zayıfı ezer; iyilik ve kötülük her zaman mücadele halindedir. Ancak daima sonunda galip olan kötülüktür. Görüldüğü gibi “Ziya Paşa Terci-i Bend’i ile büyük bir yenilik getirmemiştir elbette. Çünkü bu uzun şiirde söylediklerini çok önceleri mutasavvıflar da ifade etmişlerdir. Tanzimat dönemi şair ve yazarlarında gördüğümüz yaratıcıyı kâinatın sonsuzluğu içerisinde anlatma, tabiata bakarak onun sanatının yüceliğini fark etme arzusunun Ziya Paşa için de geçerli olduğu söylenebilir.

Ancak Paşa’nın yeni olan tarafı, geleneksel bilgiyi yine gelenekten gelen alışıldık örneklerle değil; astronomiden, zoolojiden, coğrafyadan getirdiği çağın yeni bilgileriyle sunmasıdır. Klasik düşüniştür modern ilme yönelmede bir temayül göstermesi, onun farklılığıdır. O, modern bilgiye yakın görüşler ileri sürerek bazı tahlil örnekleri vermek istemiştir (Gözler, 1987: 24).

“Ziya Paşa, yeryüzünde insanın başına gelen bütün kötülüklerden Allah’ı mesul tutar” gibi görünse ve “öyle bir yaklaşım İslâm akidesine tamamen zıt bir yaklaşım” olarak değerlendirilse de

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(Kacıroğlu, 2009: 2146) şiirinin sonunda bunlara geleneksel İslam düşüncesinin evren kavrayışının sınırları içinde kalan bir açıklama getirecektir. Bu durum, Paşa'nın kullandığı kontrollü söylemle olduğu kadar onun bütün hayatına damgasını vuran kararsızlıkla ve ikilikle açıklanabilir. Hayatı boyunca sık sık kendisiyle çelişen Ziya Paşa, Tanpınar'a göre bu yönüyle Tanzimat'ın ve Tanzimat aydınlarının fatalitesini şahsında temsil eder (Tanpınar, 1997: 136).

Sosyal ve Siyasal Tenkit

Ehliyet ve kabiliyet bu dünyada takdir edilmez. Misk ü amberin, şişelerde hapsedilirken; soğan ve sarımsak gösterişli bir çiçek edasıyla salınır. Güller neşe içinde gülerken; bülbül kendini paralamaktadır. Hasta can derdindeyken doktor, alacağı ücreti düşünür. Neden bu âlemden ahmakların ve zalimlerin saltanatı kaimdir? Neden bir kişi ilim ve irfanı artıkça; o nispette dertlere duçar olur? Talih kuşu cahilleri saadet ve ikbal menzillerine taşıırken; neden arifler, onların kapılarına dilenci olur? Paşa bu neviden istiarelerle ezeli bir adaletsizliğe dikkat çekmekten ziyade sosyal bir tenkide kapı açar gibidir (Ziya Paşa, 1882: 15). Sanki “Devlet ehil ellerde yürütülmelidir” demek istemektedir.

Ziya Paşa “Bazen de koskoca cihan imparatorlukları, cahilce kararlar yüzünden yitirilir” anlamındaki beyiti ile şiirin bütün akışı içinde farklı çizgiye geçtiğini iyice belli eder. O kadar ki, bu söylem, daha sonra adına *Zafernâme* hicvini yazacağı- dönemin yönetici elitini hedef aldığı düşüncesini akla getirir. Gerçi o, Saray ile Babîâli arasındaki çekişmede, sarayın yani Abdülaziz'in yanındadır ancak *Terci-i Bend* sahibinin o dönemde ikbalinden emin bir mabeyin kâtibi olduğu unutulmamalıdır. Bu beyiti, Ziya Paşa'nın, hamisi Reşit Paşa'nın ölümünden sonra Sadrazam olan Ali Paşa'ya muhalif bir tavır olarak değerlendirmek, anlamı zorlamak olur. Öte yandan onun Ali Paşa'nın şahsında Tanzimat'ın bürokrat kadrosunun dayatmacı, seçkinci tutumlarına yönelik tutumu da bilinmektedir. Ziya Paşa'nın bu şiiri, bütünüyle bir hiciv eseri olmasa da, kâinatın ezeli adaletsizlikleri dolayımından bir sosyal tenkit yakaladığı söylenebilir.

Geleneksel Düşünce Dünyasına Yönelik İlk Tereddütler

Aslında ezeli ve ebedi büyük bir düzen üzerine ikame edildiği sanılan kâinat, yakından bakıldığında büyük düzensizliklerin ve haksızlıkların yaşandığı bir yerdir. O halde bu düzenin de düzensizliğin de sahibi Tanrı olduğuna göre, neden bunca haksızlığa izin vermektedir? Neden bütün değerler tartışmalı, bütün doğrular muğlâktır? Batı toplumlarında kadının utanması, örtünmesi ayıp karşılanırken; Doğu toplumunda örtünmemesi ayıptır. Yine şarap,

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/3 Spring 2009

Batı'da, nahoş bir şey olmak bir yana dini vecibelerde yeri olan bir içki iken; Doğu toplumlarında yasaklanır. Hâsılı hiçbir hal ve hareket yoktur ki, dünyanın her yerinde beğenilip takdir edilsin. Her memleketin iyi-kötü, güzel- çirkin mefhumları birbirinden farklı farklıdır (Ziya Paşa, 1882: 19). Paşa, bunun cevabını bulmak için Tanrı'ya seslenir: İnsanın hayatiyetini sürdürebilmesi için ihtiyacı olan şey sadece bir lokma iken; bu bitmez tükenmez talepler, didişmeler niçindir? Tanrı'ya soru sormak, geleneksel şiirin muhtevasında örneği pek görülemeyecek bir kuşku dalgasının belirtisi gibidir.

Ziya Paşa eşyanın ardındaki gerçeğin “neden”ini öğrenmek için soru sormaktan kaçınmaz. “Hâlbuki mutasavvıflar, sormaktan daima kaçınmışlar, üzerinde konuşmayı bile zait addetmişlerdir. Çünkü sormaya hiçbir zaman lüzum yoktur. Zira her şeyin yapıcı ve yaratıcısı tektir. O da Allah'tır. Ancak şüphe eden sorar. Ziya Paşa, kâinatın sonsuzluğu karşısında şüphe mi etmektedir?” Bu sorular, şüpheli olmasa bile mütecessis bir ruhun mahsulüdürler(Gözler, 1987: 24).

Kimdir bu aczi has kılan nev'i âdeme

Kimdir bu nev'i eşref eden cümle âleme

Ancak on ikinci bentte Tanrı'nın kudreti fikrine avdet edecektir. Bu avdet, geleneksel görüşe teslim olarak kuşkların anaforundan sakın bir limana dönmek gibidir. Allah, her şeyi istediği gibi yapmakta serbest değil midir? Mülkün sahibi olan Allah, onu nasıl dilerse öyle idare eder; bu mülkü ister yok eder, ister var eder:

Mülkünde Hakk tasarruf eder keyfe-mâyeşâ

İsterse kevnî yok eder isterse var eder.

Ziya Paşa, Allah'ın kudreti önünde şaşkıncıdır, heyecanlıdır. Büyük tezatları izahtan aciz kalır ve bundan ötürü her bendin sonunda Allah'a inancını tekrarlar. Bu da gerçek bir teslimiyeti değil; kontrollü bir söylem tercih ettiğini gösterir.

Beşinci bendde Paşa'nın insanlık tarihini statik değil, dinamik; süreç içinde değişen ve gelişen bir olgu olduğu fikrine yaklaşır. Bu da geleneksel tarih ve toplum algılamasından bir kopuşa işaret eder. İlkel inançlardan modern dinlere uzanan inanın evrimini açıklamaya çalışır. Antropolojik yorumları bütünüyle geleneksel inanın dışında ve yepyenidir. Paşa'ya göre ilkel topluluklar, önceleri gökteki parlak nesnelere çözememişler ve onlardan korkmuşlardır. Bu korku da tapınmayı getirmiş, sonra bu cansız varlıklara bir şahsiyet izafe eden ilkel insan hoşnut etmek için onlara hediyeler sunmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Daha sonra bu inanışlar, biraz daha gelişmiş ve bugünkü dinlere yaklaşılmıştır. Takip eden bentte şair, ilk çağdaki Ortadoğu dinleri ve mitolojilerinden bahseder. Kenanlıların buzağı tanrısı Baal; Zerdüştlerin ışık ve aydınlık ilahı Yezdan ile karanlığın ve şerrin ilahı Ehrimen sırasıyla resmigeçit yapar. Şair bu üçüncü bentte de, dinler tarihi konusundaki geniş bilgisini gözler önüne serer. Antik Yunan'da akla ve aklî düşünceye verilen değere işaret ederek bunun Yunan sanatının ulaştığı estetik zirveye katkısını işaret eder. Kısacası dünya üzerinde ne kadar toplum varsa, o nispette de inanış ve kültür çeşitliliği vardır. Tanrı düşüncesi de bir o kadar çeşitlilik gösterir. Dinlerde yaşanan bu tekâmülün en son evresi tek tanrı inancıdır. Ortadoğu'da ortaya çıkan tek tanrı inancı, Musevilik, İsevilik ve nihayet İslâmiyet'le en mütakâmil haline ulaşır. Fakat bu Tevfik Fikret aşağı yukarı aynı düşünceyi dile getiren dizelerinde Ziya Paşa'dan daha cesurdur (Tevfik Fikret, 1321/1905:13).

Fıtratta tekâmül ezelidir, bu kemale

Tevrat ile İncil ile Kuran'la inandım

Fikret tek tanrı inancının da insan zihnindeki bir gelişmenin ürünü olduğunu dile getirirken; Ziya Paşa ilahî bir kaynağa işaret etmektedir. Ona göre beşer, binlerce yıllık bir tecrübenin ardından bu hakikate varmıştır. Onun yaklaşımı İslâmiyet dairesinin dışında değildir.

Divan şairlerinin geleneğin içinde kalan ve Dünya birtakım düzensizlikler üzere yaratılmıştır, felek insana mutlu gün göstermez. İnsanın talihi de bu olumsuzluklarda ona yar olmaz. Bunun sebebi bu dünyanın bir imtihan alanı oluşudur. Asıl mutluluk bu dünyadan sonradır. Bu yüzden sürekli hor bakılan dünyadaki uyumsuzlukların sebebi, feleğin bir oyunu ve insanı zora düşürmek için yaptığı şeyler olarak görülür. Hâlbuki Ziya Paşa,

Bir failin measiridir cümle hadisat

Ne iktiza-yı çarh, ne hüküm-i zamanedir

diyerek feleğe bağlanan bütün om açıklamalar geleneğini bir anda reddeder. Burada işaret edilen "fail" her ne kadar Tanrı' ise de; bütün bu mısralar masum sayılabilecek bir şaşkınlığın ifadesinden çok tevekkülden çok isyana doğru gelişen, bir sorumlu arama ifadesine dönüşen bir seyir gösterir.

Ziya Paşa'nın din kurumuna bakışı da sorgulayıcıdır. Din de insanları birbirine yaklaştıramamıştır. Bunca din savaşının, toplumsal çatışmanın temelinde kendi dini inancını en yüce ve en doğru kabul

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

etme düşüncesi yatar. İnsanlar, bu uğurda pek çok kan dökerler ama aslında niyetleri hak bildikleri ilahlarına en doğru şekilde kulluk yapmaktır. Bu fikirlerin ardından bir şaşkınlığın dile getirildiğine şahit oluruz: Tanrı'nın –elinde olduğu hâlde– insanlığa kendi varlığını bildirmemesi, hayret edilecek bir şeydir. İnsanın yazgısını elinde bulunduran Tanrı'nın mutlak egemenliğine bir karşı çıkış yoksa da bir söz konusu ediş bir sorgulama vardır. Bu da çağı için ileri bir adım, bir tereddüt belirtisidir.

Ya Rab niçin bu arsada her şahs-ı ârifin

Mikdar-ı fazlına göre, derdi olur füzûn.

(Yarabbi, neden bu dünyada her arif şahsın faziletinin miktarı ne kadar yüksekse derdi de o nispette yüksek olur.)

17. yüzyılla birlikte Batı, bütünüyle farklı bir tip toplum ve yeni bir insanlık ülküsü doğuracak bir üretim sürecine girdi. Üretim biçimlerinin değişime uğramasıyla eş-zamanlı olarak, Tanrı'nın rolü ve algılanışı da bundan etkilendi (Altıntaş, 2002: 56). Endüstriyel kapitalizm ile birlikte katı olan her şey buharlaştı, din ve modernizm ilişkilerinde etkilenme ile din aleyhine bir dönüşüm yaşandı (Weber, 1985). Bu dönüşümün Osmanlı dünyasına ulaşmasının izleri, Batı ile ilk temas kuran aydınlar üzerinde gözlenir. İlk kafa karışıklıkları inançlarda sarsılmayı getirir. Fakat Tanzimat kuşağı, bu sarsıntıyı bir terkip ameliyesiyle çözmeye çalışır. Soran bir adam olarak karşımıza çıkan Ziya Paşa'nın kâinattaki tezatlardan kafası karışmıştır. Zıtlıkları uyusturmak, onlardan yeni bir terkibe varmaya çalışır gibidir. Basit ama cevabı müşkül sorularla varlık âlemini yoklamak Paşa'nın diğer şiirlerinde olduğu gibi *Tercî*'de de önemli bir yer tutar. Biteviye yinelenen sorularla, gayet yalın bir gerçeklik gibi görünen durumlardan kuşku duyulur. Bu kuşku, akılcılığa giden yolda gerekli bir kuşkudur. Mustafa Reşit Paşa'nın Avrupa'ya gönderdiklerinden olan ve 1868-1870 yıllarında Darülfünun müdürlüğünde bulunan Hoca Tahsin Efendi de (1813-1881), fen bilimlerine verdiği önemle bir “felsefi şüphe”yi insan aklının üstünlüğünü yerleştirmeye çalışır (Okay, 2006: 25). Kısacası bu tutum, bireysel bir tavır değil devrin geneline şamil edilebilecek bir temayüldür.

İki Dünyayı Uzlaştırma Çabaları

Garp düşüncesi ve Doğu irfanı, yüzyıllardır kaynak tutmak bilmeyen iki farklı maden gibidir. Bu iki farklı coğrafyanın temas noktası Osmanlı ülkesidir. Tanzimat'tan sonra medeniyet miğferi çatlar. Bu çatlaktan sızan Batı kültürüyle ve düşüncesiyle ilk karşı karşıya gelen birkaç Tanzimat aydını olmuştur. Onlar içinde yaşadıkları cemiyetle, aldıkları tedrisatı ve Garp düşüncesini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

uzlaştırma çabası içinde olmuşlardır.

“Doğru bilginin duygularla değil akıl yoluyla elde edilebileceğini, akla uygun olanın doğru, doğru olanın da akla uygunluğunu kabul eden rasyonalizmi, felsefi ıstılah manasıyla Tanzimat yıllarında aramak bir netice vermez. Ancak devrin bazı şairi ve yazarlarında felsefi anlamda olmasa da his ve hayal mukabili olarak bir akılcı tutum görülür. Bu tutum olsa olsa eski edebiyatımıza hakim olan akli küçümseme düşüncesi ile, Batı'dan gelen akli ve pozitif anlayışın çatışması mahsulü olabilir” (Okay, 2006: 24) Nitekim *Terci-i Bend*, bu anlamda devrinin tipik felsefi buhranlarını yansıtan bir şiiridir. Bu buhran ve hayret hali, bendleri birbirine bağlayan ve Kur'an'dan alınmış şu ifade ile sürekli yinelenir.

Subhâne men tehayyere fi sunuhi'l-ukûl

Ziya Paşa, *Terci-i Bend*'ini 1859 yılında yani otuz yaşında iken yazmıştır. Henüz bu dönemde Avrupa'ya gitmemiştir. Şiirdeki bütün bentlerde de kafası karışmış, huzursuz ama din duygusundan da bütünüyle kopmamış bir ruh ile karşılaşırız. Zihnini meşgul eden meseleleri hiçbir zaman tam olarak çözemez. Şair bir arayış içindedir ve bu arayışta geleneksel kültürle olan bağını zayıflayarak da olsa sürdürmektedir

Klasik İslam felsefesiyle modern batı bilimlerini, özellikle astronomiyi başarılı bir şekilde birleştirir. *Terci-i Bend*'de kâinata ve hayata karşı, zihnî bir tavır takınarak birçok soru sorar. Fakat bunlara akıyla hiçbir cevap bulamaz. Adeta her şey ona “abes” gibi görünür. Fakat o, bu abesi kabul etmektense aklın anlama kuvvetinden şüphe etmeyi tercih eder. Anlama kuvvetinin iflası, hayret halini doğurur. Neticede, Ziya Paşa, sorularına geleneğin içinden cevaplar bulmaya çalışarak hayret merhalesinden imana erişir gibi görünürse de, manzumenin bütünü onun bu merhalede asılı kaldığını, bulduğu cevaplarla kendini dahi ikna edemediğini gösterir. Tehlikeli sınırlarda gezinen Paşa, özellikle yedinci bentte sorduğu soruların cevaplarını sekizinci bentte İslâmî gelenek dairesinde cevaplar bularak vermeye çalışır. Paşa'nın bulduğu cevap basittir: Tanrı, kullarını dertlere, belalara duçar eder ki, muhabbetleri kavileşsin. Muvaffak olurlarsa derecelerini yükseltmek için onları dener. İşte Tanrı'nın işlerinin insan aklına hayret verici gelmesinin sebebi budur.

Şiirde bir uzlaşmayı, terkibe varma çabası kendini hissettirir. Şair son bentte İslâmî düşünce sistemiyle Kopernik'in teorilerini, Newton'un teorisini ve Darwin'in tekâmül teorisini uzlaştırmaya çabalar. Ancak şair, eserin sonuna doğru kendince

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

bir yoruma ve açıklamaya ulaşır. On ikinci bendde Paşa, okuyucuya peygamber kıssalarından, Şark mitolojilerinden minyatürler seyrettirir. Bunu, şiir boyunca ileri sürdüğü sorulara cevaplar bulmak için ve bulduğu cevapları haklı kılmak için yapar gibidir. Böylece şair doğulu malzemelerden hareketle, Avrupai tarzda bir duyuş ve düşünüşü manzum halde ifade etmiştir. Bu, Şark mitolojileri orijininden bilimsel bakışa ilk açılımlar olarak değerlendirilebilir. Eserde şairi, yoğun bir terkip ameliyesi içinde görürüz: Modern bilimle klasik İslâm felsefesinin arasını bulmaya gayret eder.

Sonuç

Batılı fikir akımlarının etkisiyle geleneksel din düşüncesi de değişmeye başlamış, Türk aydınlarının birçoğu pozitivist ve materyalist hareketlerin neden olduğu bir inanç bunalımına sürüklenmişlerdir. Doğu ve Batı gibi birbirinden çok farklı iki dünyanın arasında kalan aydın ve sanatçılar kuvvetli bir ikileme içine düşmüşlerdir. Yüzyıllar boyu İslami dairede kabul edilen kavramlar ve durumlar tartışmaya açılmış, bu tartışma ve bunalımlar Tanzimat dönemi şiirine de yansımış ve bunun sonucu da felsefi, teolojik ve psikolojik planda bir dünyevileşme olmuştur.

Ziya Paşa, *Terci-i Bend*'inde kâinat ve insan karşısında duyduğu şaşkınlığını, Allah'ın eserleri karşısında aklın idrakteki yetersizliğini dile getirir ve tezatlarla örülü bir muamma olarak gördüğü hayat karşısında hayret içerisinde kalır. Şair, her bendin sonunda tekrarlanan vasıta beytinde görüldüğü gibi, Tanrı'nın eserleri karşısında aklın aciz kaldığını ifade eder ve Tanrı'ya sığınmaktan başka yol bulamaz. Bu eser, kâinatın her zerresinde Tanrı'nın bir eserini görmesi ile geleneği tekrar ederken, bir tarafıyla modern batı bilimine gitmesi, klasik Türk edebiyatında daha önce karşılaşmadığımız bir kompozisyon bütünlüğü içinde hayatı ve kâinatı sorgulamasıyla yenidir.

Zaman zaman koyu bir agnostisizmle (aklın yetersizliği anlayışı) ilişkilendirilebilecek ama dinin sınırlarını da aşamayan bu düşünüş tarzını, tam anlamıyla yeni ve serbest bir düşünüş olarak kabul etmeye imkân yoktur. Ancak meselelere karşı tecessüs duyan ve onlara kendince bir karşılık arayan –dinin çemberinden çıkamasa da– bu düşünüşü sadece serbest düşünüşe doğru bir yöneliş olarak kabul etmek daha doğru olur.

Klasik Türk düşünce sistemi, varlığa ve kâinatın işleyişine dair temelini dinin belirlediği bütüncül bir görüşe sahiptir. Ancak

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

batıdan gelen yeni dünya görüşü ile eskisi birbirine çarpacak, eski düşünce sistemi yıkılmaya ve parçalanmaya başlayacaktır. Bu parçalanmadan da bir buhran doğacaktır. İşte Ziya Paşa ve kuşağı, bu çarpışmanın arasında kalmış, sözü edilen buhranı bütün ağırlığıyla yaşamışlardır. Ancak Tanzimat aydınlarının meseleye bakışının bütünüyle paralel olduğu söylenemez. Allah, ruh, ölüm ve kader gibi konuların algılanmasında ortaya çıkan şüphelerin akıl yoluyla irdelenmesi noktasında birleşirler. Ancak Şinasi, bütün problemlerin aklın yardımıyla çözüleceği fikrine ulaşırken; Ziya Paşa geleneğin içinde cevaplar bulma, ikisini uzlaştırma çabası içerisindedir.

Şirin özellikle kâinatın insanı şaşkınlığa düşüren düzensizliklerinin dile getirildiği bentlerinde, devrin bireysel ve sosyal planda görülen yozlaşması da tenkit edilir. Fakat bu yapılırken tercih edilen söylemde oldukça dikkatli davranılır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan. 1990. **Modern Türk edebiyatının Ana Çizgileri 1860–1923**. İnkılâp Kitabevi: Ankara.
- ALTINTAŞ, Ramazan. 2002. “**Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri**”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, *Cilt 6, Sayı:1*
- Beşir Fuat. 1301/1885. **Victor Hugo**. Matbaa kaydı yok: İstanbul
- ÇETİNKAYA, Bayramali. 2002. “**Modern Türkiye'nin Felsefi Kökenleri**”, C.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı: 2, Sivas 2002, 65-91
- DOĞAN, İlyas. 2001. “**Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar**” Kamu Hukuku Arşivi. Cilt: 4, Sayı: 2. ss. 30-38
- ERYILMAZ, Bilal. 1992. **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**. İşaret Yayınları, İstanbul.
- GARİPER, Cafer. 2004. “**Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri**”. Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000. Grafiker Yayınları: Ankara
- GÖZLER, Fethi. 1987. **Ziya Paşa'nın Terci-i Bend'i ile Terki-i Bend'i Üzerine Düşünceler**, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- İNALCIK, Halil. 1996. “**Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**”. Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi. Eren Yayınları, İstanbul, ss. 343 - 359.
- KACIROĞLU Murat. 2009. “**Bir Bunalmın Anatomisi: Tanzimat Şiirinde İnanç Krizi**”, Turkish Studies, Volume 4 /1-II Winter
- KAPLAN, Mehmet. 1990. **Şiir Tahlilleri I**. Dergâh Yayınları: İstanbul.
- OKAY, Orhan. 2006. **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OKUMUŞ, Ejder. 2003. “**Tanzimat Hareketi Ve Tanzimatçıların Psikolojileri**” Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi: İstanbul.Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Yıl:2002(2) Sayı:12., ss. 69-79
- ÖZTÜRK Nurettin. 2002 (2). “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri” **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** Sayı:12
- SİNANOĞLU, Abdülhamit. 2002. “**İslam’ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde Kader İnancı**”, AÜİFD Cilt XLIII (2002) Sayı: 2 s.249-276
- Şinasi. 1289/1273. **Müntehabat-ı Eş’ar**. Matbaa-ı Amire: İstanbul.
- TANPINAR Ahmet Hamdi. 1997. **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tevfik Fikret. 1321/1905. **Tarih-i Kadim**. İstanbul: -Matbaa kaydı yok-
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. 1992. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**. İstanbul: Ülken yayınları
- Ziya Paşa. 1298/1882. **Eş’ar-ı Ziya**. Mihran Matbaası: İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*